

# АУДАРМА ТЕОРИЯСЫ ТЕОРИЯ ПЕРЕВОДА

---

## Лингвоэтническая специфика перевода

М. Н. Жумадилова

к.ф.н., доцент КазНУ им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

**Аннотация.** В статье рассматриваются вербальные формы в контексте речевой деятельности как специфическое средство закрепления в языке содержания ментальных образов. Концептуальная система рассматривается как чувственное отражение реального мира в сознании, что реализуется в формировании замысла речевого сообщения. Данный процесс свойственен представителям любого языкового коллектива, исследуются приемы передачи его в переводе.

Каждый язык на протяжении своей истории впитывает в себя особенности обычаев и характера народа, который на нем говорит, факты его истории — все, что связано с этнографией коллектива, пользующегося этим языком. Особенности эти настолько существенны, что принято говорить о *языковой картине мира*, специфичной для говорящих на каждом языке как родном. В виде лингвоэтнических компонентов эти особенности в большей или меньшей мере входят в любой текст на этом языке.

В контексте речевой деятельности вербальные формы рассматриваются как специфическое средство закрепления в языке содержания ментальных образов. Движение от мысли к слову обусловлено активизацией целой системы компонентов, обеспечивающих - в форме образов, схем, отпечатков, концептов и т.д. - чувственное отражение реального мира в сознании, что реализуется в концептуальной системе, в формировании замысла речевого сообщения.

Этот процесс свойственен представителям любого языкового коллектива, он имеет надэтническую природу. Однако в ходе вербализации трансформируемая мысль приобретает этнокультурную выраженность, что наглядно проявляется при анализе творчества казахского акына Абая Кунанбаева концепт *ночь* имеет лингвоэтническую специфику. *Ночь* в его стихах подразумевает прекрасную идиллию, а светлая луна описывается в традиционном для казахов национальном колорите.

«Желсіз тунде жарық ай,  
Сәулесі суда дірілдеп,  
Ауылдын маңы терең сай,

Тасыған өзен гүрілдеп...». Поэтому в переводах А.Кунанбаева стихотворения Ю.Лермонтова «Горные вершины» концепт *ночь* приобрел этноментальный окрас. Соответственно с позиции лингвокультурологических особенностей Ю.Лермонтов в стихотворении Гете описание ночи воспринял с точки зрения европейской этноментальности, как время глубокого одиночества, душевной тревоги (горные вершины, *спят во тьме ночной...*), то у Абая *ночь* время наслаждения тишиной (*Қараңғы тунде тау қалғып*).

Қараңғы тунде тау тау қалғып,  
Ұйқыға кетер балбырап,  
Даланы жым-жырт дел-сал ғып  
Тун басады салбырап...

В процессе изучения казахского языка и при переводе человек, конечно, знакомится с лингвоэтническими реалиями, переводчику как эксперту в области эти знания нужны в максимальном объеме. Для перевода большинства текстов на стадии подготовки к переводу ему нужен некоторый объем фоновой информации, однако для пополнения фонда фоновой информации переводчик может воспользоваться этноментальными источниками. Лингвоэтнической спецификой текста переводчик должен владеть активно, поскольку она часто не дана в тексте в концентрированном виде, а рассеяна в нем или зашифрована, и его задача — опознать эту специфику, исходя из полных активных знаний.

К примеру тексты казахского эпического фольклора, где каждое слово пронизана национальным колоритом и историзмами:

*Қыз Жібек* (Перевод: Канапьянов Б.) (Қыз Жібек лиро-эпостық поэмасы - Алматы: Мектеп, 2003 «Жетінші сөз» сериясы) (Қазан, 1900 жыл)

<p>Кешегі өткен заманда, Дін, мұсылман аманда, Кіші жүздің ішінде, Жағалбайлы елі бар. Жағалбайлының мекені – Ақ теңіз деген көлі бар Жаз жайлауын сұрасаң, Қара теңіз жағасы Ұлан, Жәміл белі бар, Жағалбайлы еліде Базарбай атты байы бар. Байлығын оның сұрасаң, Өлшеу қылып айтуға Есеп жетпес жайы бар. Байлығында өлшеу жоқ Жеті жүз түіе жүгі екен Ділдәсі менен жамбысы Мың түйеге жүк тағы да Қант пен шайы бар. Аяқты малда есеп жоқ, Айдалып бағып жайлылар.</p>	<p>Былые вспомним времена ... Во Младшем жузе племена Жили в здравии и в мире, И этим степь была сильна. Где вольные парят орлы, Там племена жагалбайлы, Море черное имели, Море белое имел, Угодья-пастбища имели. И в стародавние те дни Улан, Шамбиль звались они. Бай Базарбай привольно жил, Богато сказочно он был. Его богатства перечеть Ни у кого не хватит сил. И там всех слитков серебра, Хоть это только часть добра, Не увезли б семьсот верблюдов – Такая их была гора. В ауле прочее добро Потяжелей, чем серебро. Чай, сахар, мед, тюки товаров Не подняла б и тыща наров. А чтобы счастье его стада, Нужны здесь многие года.</p>
---	---

*Кешегі өткен заманда, Дін, мұсылман аманда*, - традиционный зачин казахских эпосов. Затем переходящий из одного эпоса в другую сюжет описание богатства хана, бая, также придерживается традиционного повествования: *Байлығын оның сұрасаң, Өлшеу қылып айтуға, Есеп жетпес жайы бар. Байлығында өлшеу жоқ. Жеті жүз түіе жүгі екен...* В данном отрывке есть еще и слова реалии : *Ділдәсі менен жамбысы. Узуальные словосочетания с этнокультурным окрасом: аяқты мал, жаз жайлау и т.д.*

Когда речь идет об отражении в тексте особенностей поведения, обычаев, привычек народа, говорящего на данном языке, которые не сводятся к употреблению отдельного слова, а воздействуют на специфику предметного содержания текста, т. е. когда лингвотническая специфика заключена в ситуации, Речь идет обычно о представлениях народов, связанных с глобальными особенностями в их мировосприятии, которые воздействуют на систему и иерархию основных ценностей. Так, возникают

непреодолимые сложности при переводе стихотворении Абая европейцами.

Ночь в европейском понимании – метафора смерти, черный цвет - символ смерти, ночь - это сон, бездеятельность, холод. В восточной иерархии ценностей все наоборот. Летний день - это жара, ослепительный свет, отсутствие воды, убийственное солнце, смерть, грязь и пыль, необходимость трудиться. Зато ночь - прохлада, покой, чувственные удовольствия, отсутствие ненавистного труда - на Востоке ночь ассоциируется с понятием красоты. Поскольку особенности мировосприятия связаны в этом случае с эстетическими идеалами, с представлением о прекрасном, а в поэтическом тексте эстетическая информация входит в инвариант содержания, она вполне может быть передана, но не будет воспринята. Ведь то, что прекрасно для европейца, отвратительно для восточного человека. Таким образом, тексты европейского читателя лишь источником когнитивной и эмоциональной информации, но эстетическая будет заблокирована.

При переводе осуществляется перенос культурных концептов из текста оригинала в другую социокультурную и языковую среду. Своеобразный диалог культур возникает в рамках заданного в тексте оригинала коммуникационного фона, который тоже следует перенести в текст перевода. Исследователи выявили, что наличие или отсутствие лакун в переводном тексте является «свидетельством успешности или неуспешности его натурализации в определенном культурном контексте». В основе культурологической лакунарности лежит различие – несоответствие в способе организации либо репрезентации экстралингвистического знания в культуре оригинала и культуре перевода. Культурологическая лакуна как фрагмент ценностного опыта культуры представляет собой когнитивную модель культуры отправителя и выступает как ее культурологически значимый концепт.

Переводчик должен постичь когнитивную модель культуры-отправителя таким образом, чтобы переносимый фрагмент ценностного опыта, представленный в оригинале, перестал быть в его сознании лакуной, а стал частью его коммуникативной компетенции. При интерпретации текста система вербальных значений соотносится с социо- и этнокультурной компетенцией носителя языка, концептуальное наполнение которой и является одной из определяющих черт менталитета, так как «концепт – это фрагмент этнокультурной среды в ментальном мире человека». Значит, культурологический концепт можно определить как динамичный когнитивный процесс, направленный на интерпретацию культурологической лакуны текста оригинала и ее последующую презентацию в тексте перевода.

Формирование культурологического концепта предполагает глубокий анализ всего сообщения, художественного мира произведения и стоящей за лакуной экстралингвистической

ситуации. Только лишь соответствие концептуальных структур в контексте перевода служит условием оптимальной реализации самого процесса перевода. Дефиниция культурологического концепта по отношению к процессу перевода должна включать интеллектуальную деятельность переводчика по постижению фреймовой пресуппозиции носителей языка, представленной в культурологической лакуне. Переводной текст переносит концепт в новую культурно-языковую среду и в зависимости от его образных функций и ассоциативных связей, которые он порождает, сохраняет или заменяет его образный код.

### Литература:

1. Ж.Т. Балмагамбетова. Проблема передачи культурологических концептов в переводе. – КарГУ им. Е.А. Букетова.
2. Т. А. Фесенко. Этноментальные константы и проблемы перевода. – Тамбов, ТГУ.
3. Алексеева И. С. Введение в перевод введение. – СПб, 2004.
4. Абай. Мақсатым – тіл ұстартып, өнер шашпақ. – Алматы, 2010.
5. Қыз Жібек лиро-эпостық поэмасы. – Алматы: Мектеп, 2003.

\* \* \*

Мақалада вербалды формалар сөйлеу қызметі контекстінде, яғни тілде ұлттық бейнелерді қалыптастырудың ерекше құралдары ретінде қарастырылады. Концептуалды жүйенің шынайы болмысты сезім арқылы тілде қалыптасуын білдіретін сипаты сөз болады. Мақалада аталмыш үдерістің әрбір тілдік коллективтерге тән құбылыс екендігі және оның аудармада беру әдістері айтылған.

\* \* \*

Verbal forms in a context of speech activity are considered in the given article, as specific means of fixing in language of the maintenance of mental images. The conceptual system is considered as sensual reflection of the real world in consciousness that is realized in formation of a plan of the speech message. In article this process is investigated as peculiar to representatives of any language collective and receptions of their transfer in translation.

## Аударма – халықтар достығының дәнекері

Г. А. Тастемирова

әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-дың ф.ғ.к., доцент, Алматы, Қазақстан

**Аннотация.** Автор мақалада ғаламдық өзекті мәселелер қоғамдық дамудың қайшылықтарынан туындайтынын, адамзаттың өзін қоршаған әлемге деген ықпалы ауқымының күрт өсуімен, сонымен қатар елдер мен аймақтардың әлеуметтік-экономикалық, ғылыми-техникалық даму деңгейінің әркелкілігімен, еларалық өмірдегі аударма ауқымының тарылып, халықаралық тілдердің үстемдігі артуымен де байланысты болып жататынын жайлы сөз қозғайды. Сонымен қатар мұның алғашқы қадамы аударма арқылы жүзеге асып, әлем халықтар арасындағы әдеби байланыстар нығайып, байи түсетінін айтады.

XX ғасыр басында жазба әдебиетті биікке көтерген қазақ ақын-жазушылары алдыңғы қатарлы елдердің тәжірибесіне көз салып, әдеби байланысқа түсе бастады. Әсіресе орыс әдебиетінен үйрену кең етек жайғанын жоққа шығара алмаймыз. Ыбырай, Абай, Шәңгерей тәрізді алдыңғы толқынның тәржімашылдық қырын дамытып, төл әдебиетіміздің туын жоғары ұстаған аудармашылар дүние жүзілік әдебиеттің асыл қазыналарын, тамаша туындыларын туған халқына жеткізуге ұмтылды. Олар әлемдік әдебиет пен мәдениеттің озық үлгілерін қазақ сарасына асқан шеберлікпен таратты.

Көркем аудармалардың құнды не құнсыздығы тек жаңылыс кеткен кездейсоқ қателермен белгіленбейді. Аудармашының бір емес, ондаған қате жіберуі мүмкін, әйтсе де соның аудармасында ең бастысы – автордың түпкі ойы стилі, бір өзіне ғана тән жазушылық даралығы дұрыс берілсе, оны құнсыз аударма деп табуға болмайды [1, 26-27 бб.] - деп пікір білдірген жазушы-ғалым Мұхтар Әуезовтің ойына толық қосылуға болады.

Аударманың сара жолын салушы Абай, Ыбырайдан бері таратып айтсақ, Ахмет Байтұрсынұлы, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мағжан Жұмабаев, Спандияр Көбеев, Сәбит Дөнентаев, Бекет Өтетілеуов сынды шебер аудармашыларды атап айтуға болады. Алдыңғы толқын да, кейінгілері де аударманың еркін түрін кеңінен пайдаланып, шебер дүниелер тудырғанына дау айта алмаймыз. Ал олардың, түпнұсқаның тілін, әдеби ырғағын жетік білмеді, халқына, жұртына емес, өз бас пайдаларын ғана ойлап аударды дегенге келісу мүмкін емес. Тіпті, басқасын қойғанда ғұлама Абайымыз, данышпан Ахметіміз аудармаларын мәдениетінің тарлығынан, түпнұсқаның, яғни орыс тілін жетік білмеуінен еркін аударды деп айту дұрыс па? Оған қандай дәлел тауып айтамыз. Жазба әдебиеттің басын салған Абай да, тіл тазалығын, ой тазалығын жетік меңгерген Ахмет те, Абай-

дың ақын шәкірттері де өз тілін, өзге тілді де жетік меңгергенінен аудармаға барып отыр. Олар өзіне тиімді болғандықтан емес, керісінше халқына, ел-жұртына балтыры сыздап, бауыры езілгендіктен, қараңғы қазақтың көзін ашуға ұмтылыс жасағандарынан аударып отыр. Мәдени шеңберлерінің қаншалықты болғаны бізге беймәлім, бірақ өзге елдің мәдениетін қазақша сөйлеткен, қазақ жұртына танытқан кемеңгерлердің туындысына ойланбастан бірден анықтама бере салу оңай болмаса керек еді.

Әдебиет өз тілінде, ұлт көлемінде өсумен қатар, басқа да өскелең ұлт әдебиетінің шығармаларын ұдайы қосып алып, байып отыратыны бәрімізге мәлім. Біздің қазақ әдебиетінде де басқа тілдерден көптеген кітаптар аударылып жатқаны да, бұл жұмыстың кең көлем алуы да заңды құбылыс. Бұл мәдениетіміздің өскендігінің белгісі. Жазба әдебиет тіліміздің баюына, қалыптасуына көп қызмет ететіні белгілі. Кейінгі ұрпақ тілді ел аузынан үйренумен қатар, кітаптан, газет-журналдардан, радио, теледидардан үйренеді. Әдебиет тілі көпшілікке ұстаздық етеді.

Көркем әдебиетті аудару – шығармашылық жұмыс. Ол әдеби тілдің өсуіне, ұстартылуына көмектеседі. Оның үстіне творчество адамы аударара отырып, көп нәрсені үйренеді. Мысалы, Абай аудармаға осы тұрғыдан қараған адам.

Аудармашылық өнер қайсарлықты талап етеді. Тіл үйренгеннен кейін екі мәдениет пен әдебиетті жақындастыру үшін, “менінді” тыйып, бар өнерінді, білімінді, шыдамыңды екі халықты рухани байланыстыру ісіне салу, сөзді емес, қайғыны қайғы қылып, махабатты махабат қылып аудару үшін, жүрегің еш мәдениет, еш әдебиет бір-бірімен араласпай жаңа сатыға көтерілмейді деген ұранмен соғу үшін қайсарлық қажет. Ал бұл - аудармашыға берілетін ең құнды баға.

Біз аударманы өнер деп қарап, аудармашының міндетін автордың міндетінен кем сана-